

13_Život v kulisách středověkého hradu

Podoba hradu a s ní i způsob života jeho obyvatel se přizpůsobovaly tomu, k jakému účelu opevněné sídlo primárně sloužilo. Většina hradů měla funkci obrannou a správní – byla to centra správy určité oblasti. Na hradě mohl sídlit přímo vévoda (kníže, zeměpán) nebo jeho zástupce, který se o správu staral – tzv. purkrabí (kastelán). Posádka umístěná na hradě mohla mít za úkol bránit např. důležitou obchodní cestu a kupecké karavany před nájezdy lapků, vybírat od obchodníků clo z převáženého zboží pro panovníka, střežit zemskou hranici nebo udržovat hrad připravený na návštěvu pána a jeho družiny. Život hradní posádky byl úzce propojen s venkovským zázemím hradu, s osadami, vesnicemi a městečky v jeho okolí.

Podoba hradu a s ní i způsob života jeho obyvatel se přizpůsobovaly tomu, k jakému účelu opevněné sídlo primárně sloužilo. Většina hradů měla **funkci obrannou a správní** – byla to centra správy určité oblasti. Na hradě mohl sídlit přímo vévoda (kníže, zeměpán) nebo jeho zástupce, který se o správu staral – tzv. **purkrabí (kastelán)**. Ten vybíral pro panovníka daně, řídil hradní posádku, spravoval hrad a jeho zázemí a měl např. i určitou soudní pravomoc nad svěřenou oblastí. Posádka umístěná na hradě mohla mít za úkol bránit např. důležitou obchodní cestu a kupecké karavany před nájezdy lapků, vybírat od obchodníků clo z převáženého zboží pro panovníka, střežit zemskou hranici nebo udržovat hrad připravený na návštěvu pána a jeho družiny.

Život hradní posádky byl úzce propojen s **venkovským zázemím hradu**, s osadami, vesnicemi a městečky v jeho okolí. Mezi hradem a obyvateli okolních osad probíhal obchod, vesničané nebo lidé usazení v podhradí si mohli na hradě hledat drobný přivýdělek (např. řemeslníci, pomocníci ve stájích apod.), zásobovali hrad potravinami atd. V případě ohrožení (např. když se blížila nepřátelská vojska) jim poskytoval areál hradu obehnaný hradbami a příkopy na dobře hájitelném místě na oplátku cenné útočiště a ochranu.

Na příkladu hradu/zámku v dnešním Hradci nad Moravicí:

Příkladem **významného přemyslovského hradu**, který navazoval na tradici starší pevnosti, byl **Hradec u Opavy**. Osídlení strategicky dobře položené ostrožny, na níž bylo vybudováno původní **slovanské hradiště**, je archeologickými nálezy doloženo už v pravěku. V období raného středověku až sem dosahovala moc vládců **Velké Moravy**. Pevnost měla za úkol strážít zemskou stezku vedoucí z Moravy přes Opavu směrem na území dnešního Polska a byla také správním centrem celé oblasti. Jedním z těch, kteří se nejvíce zasloužili o středověkou podobu tohoto sídla, byl český král **Přemysl Otakar II.**, jehož manželka, královna-vdova **Kunhuta**, zde po jeho smrti na Moravském poli našla i se svým dvorem útočiště. Purkrabím (správcem) na Hradci se v té době stal její milenec a pozdější druhý manžel **Záviš z Falkenštejna**. Hrad nabízel nejen vynikající možnosti obrany, ale také **dostatečný komfort pro pobyt urozených hostů** a jejich družin. V průběhu 13. století však zdejšímu osídlení vyrostla významná konkurence v podobě nedaleké, dynamicky se rozvíjející **Opavy**, která se pozvolna stává (i díky své výhodnější poloze) centrem hospodářského a politického života celého knížectví. Hradecká hradní pevnost postupně ztrácí svůj strategický význam a dostává se (i kvůli stále častějšímu zadlužování opavských knížat) do rukou celé řady zástavních držitelů. V **16. století** ji jeden z nich nechal přebudovat na **renesanční zámek** se zahradami a parky. Podobný osud potkal

celou řadu původně středověkých opevněných hradů, které přestaly vyhovovat zvyšujícím se nárokům na pohodlné bydlení.

Kolem hradů a hradišť jako opevněných center správy se od počátku jejich existence v raném středověku vytvářelo „v podhradí“ osídlení, které se postupně rozrůstalo v závislosti na tom, jaký strategický význam a polohu dané správní centrum mělo. V případě Hradce je podobné venkovské zázemí doloženo písemnými prameny už od konce 11. století. Než se ale původní trhov故事ada proměnila v **právní město**, chvíli to trvalo. Počátky Hradce nad Moravicí jako středověkého města s vlastními privilegii a samosprávou (vlastním purkmistrem a městskou radou složenou z konšelů) spadají až do druhé poloviny 15. století. Teprve v roce **1481** totiž opavský kníže **Viktorín z Poděbrad**, syn českého krále Jiřího z Poděbrad, **udělil Hradci městská práva, jako měla Opava**, propůjčil mu právo užívat **městský erb a pečeť a právo pořádat kromě pravidelných pondělních trhů i výroční jarmark na sv. Michala (29. září). Na pravidelných týdenních trzích** se prodávalo zboží běžné denní potřeby, zejména potraviny (maso a pečivo) a ve městě i v jeho okolí zhotovované řemeslné výrobky (především kovářské). **Na výroční trhy, tzv. jarmarky** (z něm. Jahr = rok, Markt = trh), lidé cestovali za vzácnějším zbožím, které se do místa prodeje dostávalo prostřednictvím rozvětvené **sítě dálkového obchodu**. Mezi takové vzácné zboží patřily drahé látky, výrobky ze vzácných kovů (např. šperky nebo nádoby), mořské ryby, koření nebo sůl. Obchod i řemeslnou výrobu v Hradci zcela jistě ovlivňovala blízkost takového hospodářsky rozvinutého centra, jakým byla Opava. Obyvatelé Hradce ale – na rozdíl od jiných – požívali i v okruhu opavského mílového práva jisté výhody a měli mezi ne-opavskými výsadní postavení. Opava měla právo pořádat výroční trh vždy **v den Narození Panny Marie** (8. září), které jí udělil v privilegii z roku **1247** Přemysl Otakar II. (tehdy ještě jako moravský markrabě).

Na příkladu opavského hradu/zámku:

Zpravidla tedy byly budovány dříve hrady a pak až města k nim patřící. U opavského hradu tomu bylo naopak. Až téměř sto osmdesát let poté, co vzniklo město, zde začal být budován městský hrad, a to **z iniciativy opavského vévody Přemka I. (na konci 14. století)**, jemuž sloužil jako příležitostná rezidence a administrativní středisko zajišťující správu. Jednalo se o vojenský objekt, prvek aristokratické reprezentace a demonstrace vrchnostenských práv jeho majitele nad městem. Důležitým impulzem výstavby bylo rovněž pohodlí a blízký kontakt s každodenním děním ve městě. Hrad posiloval fortifikační hodnotu městského opevnění. Současně Přemek jako majitel hradu nemusel držet vlastní hradní posádku jakožto nákladný prvek obrany, ale chránili jej početní obránci městští. Ve srovnání s nově vystavěným opavským hradem byl hrad v dnešním Hradci nad Moravicí starší stavbou. Jeho kamenná podoba, zděný hrad, vznikl transformací z popudu zeměpána z původního raně středověkého dřevohliněného kastelánského hradu. **Hrad Vikštejn** se naproti tomu vyvíjel jako šlechtický hrad střežící přináležející městečko pod ním – Vítkov. V Opavě vyvstala potřeba vystavět hrad až v souvislosti s konstituováním opavského vévodství (1318) a zejména po rozdělení Opavska na čtyři části (1367, 1377). V této době obecně rostl význam měst jako hospodářských sídel (město jako zdroj financí – výběr daní a jiných poplatků).

Bližší každodenní kontakt s městem vyústil v potřebu mít styky kde realizovat, a tak se zvyšovaly i nároky na komfort městského hradu, nyní už spíše rezidenčního sídla zeměpána, vévody. **Součástí vyjádření příslušnosti vévody k hradu a městu bylo také zřízení rodového pohřebiště v městském kostele či klášteře** a konání zemských sněmů. Sídly opavských vévodů byly hrady a k nim přináležející města jako právě Opava a Hlubčice, zatímco Krnov a Bruntál patřily mezi hrady plnící spíše roli příležitostných sídel, zejména roli administrativní pod správou zeměpanských úředníků, purkrabích či přímo hejtmanů.

Městské hrady tak naplňovaly několik funkcí: ekonomickou, rezidenční, obrannou, správní a reprezentační. Běžnou stavební součástí městských hradů – a ani ten opavský nebyl výjimkou – byl **palác** jako jádro hradu, dále **hospodářské a provozní budovy včetně kuchyně a studny, hradební zeď a brána**. Součástí hlavního paláce byly rovněž **skladovací prostory**, ale také **velký hodovní sál coby shromažďovací prostor, obytné světnice, spací komory** hradního pána a paní, včetně toalet, a často také kaple. V případě opavského hradu byl součástí s největší pravděpodobností také prostor s přípravnou (příprava jídla před servírováním). Jádrem prostorové struktury středověkého hradu, a nejen jeho, byla v době středověku dispozice skládající se ze tří místností: **světnice, síň a komory** (tzv. **minimální byt**). Srdcem hradního obydlí byla světnice, privátní a celoročně obyvatelná místnost vyhřívána otopným tělesem (obsluhovaným často mimo samotný prostor světnice). Síň naproti tomu byla víceúčelovou místností, často bez stálého vytápění sloužící jako tepelný filtr a jakási předsíň před vstupem do světnice. Mohly zde být připravovány menší pokrmy pro hradního pána a jeho rodinu. Na hradě se nacházelo často i několik síní odlišných velikostí a účelu. Nejsoukromější místností byla komora, ložnice hradního pána a paní, vybavená zpravidla prevétem (toaletou). Ložnice plnila rovněž funkci jakési pokladnice, místnosti pro skladování cenností. Komor mohlo být více a existovaly i komory výlučně skladovací (v přízemí). Poznání vnitřního uspořádání městských hradů na moravskoslezském pomezí je bohužel značně omezené, a to ať už z důvodu pozdějších přestaveb (Krnov, Bílovec), tak pozdějších demolic (Moravská Ostrava, Odry i Opava).

Podnětem k výstavbě opavského hradu byl rovněž fakt, že koncem 14. století byl vévodský hrad Hradec obstaven a padl do rukou vévodových věřitelů z řad pánů z Kravař. Nakonec se zřejmě vévodovi Hradec podařilo vykoupit, ale patrně krátká ztráta ekonomické, hospodářské a bytové opory způsobila, že se rozhodl rozdělit a rozšířit zázemí. Zatím se neví, kdy přesně vévoda stavbu zahájil. **První písemná zmínka o existenci hradu pochází z roku 1404.**

Severní bok (od Ratiboře) tvořil v celé délce palác rozdělený vždy na tři místnosti ve sklepech, i v patrech, z nichž střední místnost byla větší než obě postranní. Naproti paláci se v obou rozích hradního jádra rozkládaly dvě nepřiléhavé vysoké hranolové věže (viz obr. č. 4 – půdorysné zakreslení vévodského hradu, kresba F. Kolář, NPÚ). Hrad se v souvislosti s opakovaným husitským ohrožením města stavebně upravoval. Sklepní prostory byly vzájemně propojené. Stejně schéma se zopakovalo také v patře. Prostřední místnost byla hodovním sálem, velkým reprezentativním prostorem prosvětleným rozměrnými, nákladně zasklenými okny. Součástí byla kachlová kamna (snad vícebarevná) a cínové umyvadlo zabudované do zdi. Nechyběl ani arkýřový prevét. K velkému sálu přiléhaly soukromé prostory vévody – jednalo se o obytnou světnici s kamny a spací komoru s prevétem. Pravděpodobně v ložnici byla umístěna skříň s oděvy vévody, o které se dozvídáme z dochovaných pramenů. Takové kombinaci místností

říkáme „vévodský byt“. Ten se mohl nacházet ještě v další části hradu a mohl patřit vévodově manželce. Jednalo se o skromnou rezidenci, v jejímž předhradí se nacházela jen hradní kuchyň, studna, pekárna a užitková zahrada. Z dochovaných materiálů lze hradní kuchyň spolehlivě identifikovat v místech dnešního **tzv. Müllerova domu, který je dnes jedinou připomínkou dřívějšího rezidenčního sídla opavských vévodů.**

Pokud bychom dnes v Opavě kráčeli po Komenského ulici směrem od města podél fasády Mendelova gymnázia, vstoupili bychom pomyslnou branou na nádvoří někdejšího opavského hradu. Z původního gotického sídla z konce 14. století se na přelomu 16. a 17. století stává renesanční zámek, který doznává zásadních změn v průběhu 19. století, kdy byl dle potřeb upravován, aby pak v roce 1892 došlo k jeho úplnému zbourání. Na počátku se jednalo o vévodské rezidenční sídlo, jež poté sloužilo potřebám zástavních držitelů a nakonec se v letech 1614–1848 stalo sídlem vrchnostenské a velkostatkové správy knížat z Lichtenštejna, kteří byt byli jeho pány, v Opavě nikdy nesídlili. I po zrušení vrchnostenské správy (1850) byl zámek dále využíván k administrativním účelům (v rámci nové státní správy). Zámek vzal za své v letech 1891–1892. Na jeho místě byl vybudován učitelský ústav (budova nynějšího Mendelova gymnázia), uměleckoprůmyslové muzeum a obchodní a živnostenská komora (nynější Historická výstavní budova Slezského zemského muzea).

Tipy

Návštěva Hradu nad Moravicí s prohlídkou modelů dokládající nejstarší fáze hradu.

Návštěva hradu Vikštejna – projektový den na tomto místě. Rozdělení dětí do skupin podle funkcí (skupina, která zajišťuje svačinu, skupina, která zjistí informace o historii hradu a okolnostech jeho zániku, skupina, která o celém dni natočení fotoreportáž).

Návštěva Expozice Cesta města v Obecním domě v Opavě. Zde interaktivní model s vyobrazením opavského hradu a hradeb města.

Otázky a úkoly (odpovězte si ve třídě společně na tyto otázky)

Který hrad je starší: Hradec, Vikštejn nebo už neexistující opavský hrad?

Věděli byste, kde stával opavský hrad a kdo jej nechal postavit?

Jaké funkce měl hrad (k čemu sloužil)?

Kdo se o hrad staral – kdo jej vedl v nepřítomnosti hradního pána (zeměpána)?

Dovedli byste vyjmenovat základní skladbu místností, neboli co to byl tzv. „minimální byt“?

Kde se připravovalo jídlo a kde se stolovalo?

Mgr. Hana Komárková, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)
Mgr. Kateřina Pelcová (Opavská kulturní organizace)